

פרשת בשלח: "אז ישיר"

"אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת".

שמחת הניצחון והגאולה מתפרצת בשירה משותפת של משה ובני ישראל. שירה שיש בה גם אנוחה ורוחה גדולה. אולם, פער מסוים נפער בין פס הקול והתסריט, ונשמעת צרימה מסוימת, הנובעת מאי הלימה בין צורת הרבים של הנושא (משה ובני ישראל), לצורת היחיד של הפועל ("ישיר"): בסגנונו הייחודי המאפשר את הפער הזה, מבליט הכתוב את שירתו של משה: "אז ישיר משה", ומטשטש את הצטרפותם של בני ישראל. אפשר שהדבר נעשה כדי ליצור הדגשה ולסמן דומיננטיות. אי ההלימה הזו בפסוק, איפשרה ויצרה ככל הנראה את המדרש הבא המציע מחלוקת תנאים בשאלה מה בדיוק התרחש שם, בשעת השירה.

הדעה הראשונה היא דעת ר' עקיבא ולפיה משה שר פסוק פסוק, ובני ישראל חזרו אחריו:

כיצד אמרו שירה? כקטן שקורא את ההלל בבית הסופר ועונין אחריו על כל עניין ועניין

משה אמר "אשירה לה" וישראל אמרו "אשירה לה"

משה אמר "עזי וזמרת יה" וישראל אמרו "עזי וזמרת יה" (תוספתא, סוטה, ו, ב-ג).

ר' עקיבא מדמה את בני ישראל לקטן שקורא את ההלל בבית הסופר. למתלמד הלומד את דרכי השירה והתפילה. שירתו של אותו ילד היא חלק מן ההבנה שצריך להשתלב בעולם המבוגרים. שילוב זה נרכש דרך השתתפות בטקסים המקובלים בו ובהכרות עם הטקסטים הנאמרים עם הציבור. בליבו של אותו קטן לא קיימת הזדהות מלאה עם המילים, אלא רק עם הכוונה הכללית של פעולת ריצוי משותפת. זאת ועוד, מדובר בשלב החזרות והחניכה. לא בשלב התפילה החיה. ניתן לדמיין את בני ישראל חובשים כיפת קרטון ומביטים זה על זה במבוכה של זר שנקלע לסיטואציה חדשה, המחזירה אותו לימי הילדות. כיום, קטע ההלל הפותח בפסוק "אנא ה' הושיעה נא" משמר בקביעות דפוס זה של שירה.

עמדת ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי שונה. הן ביחס לאופן בו התבצעה השירה והן מבחינת תיאורי התפקידים ומערכת הדימויים:

ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר:

כגדול שמקרא את ההלל בבית הכנסת ועונין אחריו עניין ראשון

משה אמר "אשירה לה" וישראל אמרו "אשירה לה"

משה אמר "עזי וזמרת יה" וישראל אמרו "אשירה לה"

משה אמר "ה' איש מלחמה" וגו' וישראל אמרו "אשירה לה" (שם)

על פי ר' אלעזר הפסוק הראשון של השיר: "אשירה לה" כי גאה גאה סוס ורוכבו רמה בים" הוא למעשה פזמון חוזר. משה מתקדם פסוק פסוק, ולאחר כל פסוק עם ישראל מהדהד את הפזמון. יחד הם יוצרים מקהלה שיש בה מוטיב וואריאציות. הפזמון הוא קליט ומתנגן, הוא פופולרי וסוחף, ואילו הוואריאציות אמורות לפתח את הרעיון, להעמיק בו, לעיתים לעורר לסקרנות לאן יובלו הדברים והיאך יושבו אל חיק הפזמון. בדימוי הזה, גם משה וגם ישראל שייכים לעולם ה"מבוגרים", הם מהווים ציבור שיש לו תפקיד כקהל, להוביל את הרעיון ולחלחל אותו פנימה לכל שכבות העם. בתפילתנו, אנו מכירים את הדפוס הזה מקטע ההלל שהפזמון שלו הוא: "הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו".

דעה שלישית היא דעתו של ר' נחמיה:

ר' נחמיה אומר כבני אדם שקורין שמע בבית הכנסת שנאמר: 'ויאמרו לאמר'

מלמד שהיה משה פותח בדבר תחילה וישראל עונין אחריו וגומרין עמו

משה אמר "אז ישיר" וישראל אמרו "אשירה לה" וגו'

משה אמר "עזי וזמרת יה" וישראל אמרו "זה אלי ואנוהו"

משה אמר "ה' איש מלחמה" וישראל אמרו "ה' שמו" (שם).

לפי ר' נחמיה – בני ישראל אינם חוזרים על דברי משה. לדבריו, יש לשים לב לא רק לפער שבין משה ובני ישראל שבפתח הפסוק, אלא גם להמשך הפסוק המלכד את הקולות: "...ויאמרו לאמור: אשירה לה..." (שמות טו, א). מכאן, מסיק ר' נחמיה שהתבנית שבה השתמשו היא דיאלוגית (וראו רעיונות דומים ביחס לחלקי הלל שונים: בבלי, פסחים, קיח, א; קיט, א-ב). משה פותח בפסוק ראשון ובני ישראל אומרים יחד איתו את הפסוק הבא. (ישיר- ויאמרו). משה אומר את הפסוק השלישי ובני ישראל ממשיכים אותו ומשה עמם אומרים יחד את הפסוק הרביעי. התבנית הזו מצויה אצלנו, באופן מסוים, בהושענות ובסליחות. וכדברי ר' נחמיה עצמו ככל הנראה שנהגה גם בקריאת שמע. ההתנתקות מדפוס ההלל והמעבר לדפוס של קריאת שמע מציין אולי גם הבהרה שמדובר בהצהרת ושבועת אמונים. התבנית הזו מניחה או היכרות קודמת עם הטקסט וזנחת את האפשרות של ספונטניות, או להיפך, היא מניחה נס גדול של תיאום תחושות וביטוי מדויק של החוויה המתרחש, סימולטנית, אצל משה ואצל העם ההופכים יחד למקהלה אחידה. משה אמנם מסמן את הנתיב, אבל העם כבוגר ואחראי מצוי לציודו, קשוב בעצמו למתרחש ולנעשה ומוביל יחד עם משה את התפילה ואת מנחת התורה.

דעה אחרונה היא דעתו של ר' יוסי הגלילי המערער על כל התובנות שהניחו קודמיו בדרשה:

ר' יוסי הגלילי אומר

כיון שעלו ישראל מן הים וראו את אויביהם פגרים מתים ומוטלין על שפת הים אמרו כולם שירה.

עולל מוטל בין ברכי אמו ותינוק יונק משדי אמו

כיון שראו את השכינה הגביה עולל צוארו ותינוק שמט פיו משדי אמו

וענו כולם שירה ואמרו "זה אלי ואנוהו". (שם, הלכה ד).

ר' יוסי הגלילי מתנער מדפוס תפילה. הוא סבור שהמתרחש לעינינו איננו נגזר מדפי סידור קיים ואינו ביטוי לתבונה ותודעה, לרעיון מושחז ומחודד. להיפך, השירה נוצרת במפלס אחר, והיא ביטוי של האינטואיציה הבסיסית של נשמת כל חי. שירה והכרת הטוב אינם מצריכים עיבוד קוגניטיבי שעולל היונק משדי אמו אינו מסוגל לו. החוויה הגאולית החודרת אל חדרי בטן מולידה שירת רוח עשירה בעוצמתה שתרגומה הוא במילים שמשה מבטא בצורה מוגשמת בשפתיו.

הדעות המובאות בתוספתא אינן מובאות על פי סדר כרונולוגי של דובריהן, אלא על פי הדרגה רעיונית – מדומינטיות של משה ועד להעצמת העם.

העיסוק בפרטיטורה של שירת משה ובני ישראל הוא דיון עדין בשאלת מהותה של השירה ושל צורות התפילה השונות שלנו. אך מעבר לכך הוא גם חושף בפנינו עמדות שונות באשר למערכת היחסים במשולש של ה' – משה- בני ישראל. החל ממשה כמתווך שפה וניגון לעם, דרך שיתוף פעולה וחלוקת עבודה בעמידה לפני ה', קיימת גם אפשרות של שילוב כוחות ותפקידים של מנהיג עם הציבור ולבסוף, משה כמאסף וכפה לעם ישראל על ריבוי גווניו.

הדיון הזה לא נס ליחו, גם היום מעניין להתחקות אחר מערכות היחסים שבין ההנהגה והציבור, הברור מי משרתו של מי. מי הוא הקובע את סדר היום, עד כמה ההנהגה מובילה מהלכים ומסמנת יעדים ועד כמה היא מדובבת את רחשי הציבור ומהווה ונדרשת להוות הד לתהליכים שהוא עובר.